

Лозова О.М. Міф як первинна метамова суспільної свідомості: огляд проблематики / Лозова О.М. // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка і психологія: зб. наук. пр./ редкол.: Огнев'юк В.О., Бех І.Д., Хоружа Л.Л. – К.: Київський міський педагогічний ун-т ім. Б.Д. Грінченка, 2010.– № 13 (1).– С.18-21.

УДК 159.95

Лозова О.М.

МІФ ЯК ПЕРВИННА МЕТАМОВА СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: ОГЛЯД ПРОБЛЕМАТИКИ

Резюме. Статтю присвячено узагальненню теоретико-методологічних та експериментальних засад дослідження міфу. Обговорюються результати психологічного дослідження концепту «міф».

Ключові слова: міф, свідомість, модель світу.

Лозовая О.Н. Миф как первичный метаязык общественного сознания.

Резюме. Статья посвящена обобщению теоретико-методологических и экспериментальных основ исследования мифа. Обсуждаются результаты психологического изучения концепта "миф".

Ключевые слова: миф, сознание, модель мира.

O. Lozova The myth as primary metalanguage of social consciousness.

Summary. The article is dedicated to the generalization of theoretical, methodological and experimental bases of studies of myth. Article accesses the results of psychologic analysis of symbol «myth».

Key words: myth, consciousness, model of the world.

Поняття "міф" об'ємне й багатозначне. Маючи на увазі обсяг поняття "міфологія", згадують насамперед первинні уявлення про світоустрій, вірування, тексти усної народної творчості. Вважається, що споконвіку міфологічне мислення протистоїть мисленню сучасної людини, в той час як

цілком очевидно, що елементи міфу існують і в сучасній культурі – поезії, політиці, науці.

Найбільш інтегративне визначення цього феномена належить О. О. Потебні: "Міф полягає в перенесенні індивідуальних рис образу, що має пояснити явище (або ряд явищ), на саме явище. Міф створюється на ґрунті віри в об'єктивне існування (особистої, в сутності) думки... [9, с. 263]". Міфологічне мислення "не виключає жодного змісту: ані релігійного, ані філософського чи наукового [Там само, с. 260]"; а тому "створення міфу не є приналежністю одного якогось часу [Там само, с. 263]".

Незважаючи на те, що "у міфі образ і значення різні", тобто "існує інакомовність образу", проте, ця інакомовність "самим суб'єктом не зазначається, образ цілком (не розкладаючись) переноситься в значення"; іншими словами, "пояснюючому образу, що має тільки суб'єктивне значення, приписується об'єктивність, дійсне буття пояснюваного [8, с. 259]". На тій же підставі дослідник Д. Г. Трунов пропонує вважати міфологічним таке сприйняття, за якого суб'єктивний образ, призначений для опису дійсності, набуває статус об'єктивного. "Міф – не світогляд, оскільки в останньому присутній вагомий свідомий компонент: ми можемо задавати питання про світогляд, відстоювати його й т.д. Міф – це неусвідомлювані особливості світосприймання (установки, "координатні сітки"), які не можуть вербалізуватися людиною, тому що перебувають поза сферою її розуміння [12, с. 119]".

За всіх часів філогенезу міф функціонував як засіб підтримки природнього порядку і здійснення соціального контролю. Міф, ця єдина форма світосприймання у давнину, Дж. Фрезером розцінюється як примітивна наука, форма буття, що містить в собі цілісну практичну реальність, визначає основи людських спільнот через систематичний зв'язок правил поведінки й стилю життя взагалі [13, с. 158]. Етнограф Б. Малиновський вважає, що міф обґрунтовує устій суспільства, його закони, моральні цінності, виражає й кодує вірування, зберігає традиції й

безперервність уявлень про соціальний порядок, керує практичною діяльністю й через обряд учить правилам поведінки [6].

Характеризуючи розбіжності між з архаїчною й сучасною людиною, К. Г. Юнг відзначає в першому менш розвинені структури рефлексії, свідомого Я, через що воно сприймає власні психічні смисли, існуючі на периферії його свідомості, як щось зовнішнє. "На початку формування свідомості психіка фактично перебувала іззовні у формі намірів і сил уседозволеності, і тільки в процесі розвитку вона поступово "вростає" у людину [14]". Духи, душі предків, згідно з К. Г. Юнгом, – це відколоті частини індивідуальної психіки, для стосунків з якими й призначаються міфи, магія, ритуали. На великому фактичному матеріалі вчений показав гомогенність, спільність різних видів людської уяви (включаючи міф, поезію, сновидіння) [14].

М. Ю. Савельєва вбачає розходження між науковим і міфологічним поясненням дійсності в тому, що наукове знання є результатом непрямого досвіду пізнання, шляхом вибудовування навколо речового простору, у той час як міфічне знання – результат (і процес) прямого досвіду залучення людини у вільний простір і час сьогодення. Людині не потрібно нічого добудовувати, тому що все вже є в міфі, їй досить виявитися всередині цих ситуацій, щоб усе стало доведеним [11, с. 203].

М. К. Мамардашвілі й А. М. П'ятигорський [10] обґрунтовують міф як первинну метамову суспільства, що фіксує зв'язок суб'єкта із ситуацією мислення. Сфера міфічного специфічна тим, що у всіх своїх проявах вона виробляє певні утворення свідомості, якусь первинну мову (метамову), якою ведеться опис що відбувається й завдяки якому можливе розвиток цього процесу. Міф – це свідомий досвід, що виявляє себе як основа історії свідомості [11, с. 161]

Не менш важливою є теза М. Еліаде про те, що сучасна людина зберігла в собі залишки міфологічного мислення, а відтак, деякі аспекти й функції міфічного мислення є конститuantами людини, і тому сучасна

культура будується на основі міфологічних уявлень і програмується ними [2, с. 192].

Давня міфологія втратила свої позиції єдино вірної картини світу, але механізм, методологія міфологічного освоєння світу виявляються у всіх сферах соціального життя, особливо в релігії, політиці, мистецтві. Так, М. Ю. Савельєва переконливо доводить, що постмодернізм є міфом у будь-якому сенсі цього терміна. З позиції раціональності, суб'єктності він – міф у якості "розповіді", "переказу", оскільки до кінця не виконує вимоги заперечення історизму, змінюючи одну перетворену форму історії – історії світу – іншою перетвореною формою – історією індивідуального свідомого досвіду. З формальної, безсуб'єктної точки зору він є "відтвореним міфом або міфом, що повертається", тому що протягом всієї своєї історії продовжував перебувати у структурі відносин Я і світу [11, с. 327]".

Основна відмінність традиційного (класичного) міфу й міфу сучасного полягає в тому, що перший існував як безпосередня даність, а другий при певній рефлексії можна розпізнати серед неміфологічних структур. Міф сам по собі – невловимий, не подається раціональним аргументам, не може бути зруйнований чіткою аргументацією й діє на рівні несвідомого.

Продовжуючи лінію подібних суджень, Ю. М. Лотман пише про методичні труднощі перекладу інформації з мови міфологічної свідомості на мову лінійно-часової історичної свідомості: "(...) Живий міф іконічно-просторовий і знаково реалізується в діях і пан-хронному бутті малюнків, у яких, як, наприклад, у печерних і наскельних зображеннях, немає лінійної заданості порядку. (...) Звідси уявлення про покоління й етапи, всі ці "спочатку" і "потім", які організують відомі нам записи й перекази, але належать не самому міфу, а його перекладу на неміфологічну мову. Те, що в переказі мовою лінійного мислення перетворюється на послідовність, у міфологічному світі являє собою буття, що розташовується на концентричних колах, між якими існує відношення гомеоморфізму [5, с. 7-8]".

Міф як структурний елемент етнічної свідомості може реалізуватися на рівні несвідомого у формі мономіфу, етноміфів, різноманітних архетипів, покликаних зберігати в собі етнозахисні механізми, етнічні константи й психічні універсалії. На рівні досвідомого міф містить у собі стереотипи, установки, упередження, забобони, що виражаються в неоміфотворчості, вірі, віруваннях, фольклорі, моді. Шар свідомого вбирає в себе соціальні уявлення, переконання, знання про культуру, мову й втілюється в культурних знаках, художніх образах, ціннісних орієнтаціях.

Неоміф виявляє свою семіотичну й комунікативну сутність, репрезентуючи різноманітні аспекти реальності й пов'язуючи індивідів, групи, ситуації, предмети між собою і з іншими контекстами. Як зазначає Г. В. Єлізарова, "значення повідомлень, дій, ситуацій здобувають важливість не тільки за допомогою конвенціональних зв'язків між знаками і їхнім змістом, але й за допомогою зв'язку аспектів поточних повідомлень, дій, ситуацій з відповідними аспектами інших подій" [1, с. 18].

Осмислюючи міф як певну екстра-концепцію, Д.Г. Трунов вбачає у ньому імпліцитне існування як мінімум двох комунікуючих персонажів: самого носія міфу й стороннього спостерігача [12].

Маючи уявлення про те, як влаштований світ, маючи якийсь його опис (картина, образ або модель світу), носій і спостерігач усвідомлюють умовність (суб'єктивність) цього опису в різній мірі. Для носія міфу опис світу, даний ним самим, – це не картина світу, а сам світ, тобто, певний "об'єктивний опис". Для нього міф – не світогляд, адже міф – це неусвідомлювані особливості світосприймання (установки, "координатні сітки", за А. Я. Гуревичем), які не можуть вербалізуватися людиною, тому що перебувають поза сферою її розуміння. Звідси й термін, яким автор позначає міф, – "екстра-концепція".

На відміну від останньої "інтра-концепція" – це "звичайні уявлення про світ, що усвідомлюються як "погляди", "позиції" і т.п. Людина може дотримуватися цих поглядів, порівнювати їх, відкидати, вибирати більш

прийнятні, – тобто маніпулювати ними. Однак, імовірно, чіткого поділу між екстраконцепцією та інтраконцепцією немає, тому що інтраконцепцією мають коріння в екстраконцепції, мотивовані нею: остання неминуче впливає на вибір того чи іншого світогляду, усвідомлюваного як суб'єктивний" [12].

Існують різноманітні шляхи продукування міфу: міфологічні установки транслюються в поколіннях, передаються через ритуал, священні писання, молитви, формуються у досвіді спілкування в найближчому соціумі (сімейні міфи), засвоюються із засобів масової інформації (рекламні й політичні міфи). У кожному разі зберігається головна особливість міфу: його зміст сприймається як даність і не підлягає свідомому критичному оцінюванню.

Відомо, що роль міфів зростає в кризові періоди, оскільки вони пов'язані з кардинальними змінами світогляду. Суспільство, щодо якого відбувається істотний маніпулятивний вплив, має високий індекс міфотворчості, тобто ступеня включеності міфів у суспільну свідомість, значну стійкість міфів, налагоджену систему міфотворення. Формування ж власної системи міфотворчості виступає фактором протидії зовнішнім впливам і сприяє консолідації співтовариства. "Етнічний менталітет, міф і ритуал, обумовлені природними й суспільними обставинами життя їх носіїв, здобувають згодом відносну незалежність від мінливої реальності, стаючи цілком самодостатніми, але тісно взаємозалежними феноменами культури", – підтримує попереднє положення А. В. Косов [7].

У повсякденному житті суб'єкт несвідомо підкоряється міфологічній картині світу й будує своє життя відповідно до цієї міфології як прадавньої основи громадського життя. Функції міфу, що дозволяють йому успішно існувати в суспільстві, такі:

1. Аксіологічна функція міфу (ціннісна і оцінна) задовольняє головним чином потреби ціннісного самовизначення людини й соціуму. Міф виникає як вираження позитивної ціннісної картини світу співтовариства, як засіб самовираження й самохвалення, іноді неприкритого, частіше завуальованого. Давній міф містив у собі всі духовні цінності, являючи

собою їхню сукупність, у наступні культурні епохи відбулася їхня диференціація.

2. Телеологічна функція пов'язана з визначенням цілей і смислів життя, діяльності й історії. Міф визначає й формулює цілі, реалізація яких забезпечує досягнення соціальної гармонії. Цілі повинні набути досить наочної й переконливої форми, щоб захопити людей, перетворити служіння цим цілям на смисл їхнього життя.

3. Праксеологічна функція міфу реалізується у трьох аспектах: прогностичному (наприклад, гадання), магічному й перетворювальному. Гадання необхідні в ситуаціях, коли вірогідність успіху діяльності невелика й необхідно створити підстави для віри в успіх. Магія має на меті збільшення цієї вірогідності. Зрештою, міф надихає на творче перетворення соціального життя у світлі міфологічних цілей і програм, зокрема, на історичні вчинки.

4. Комунікативна функція міфу реалізується у двох планах: синхронічному (сучасному) і діахронічному (історичному). Комунікативність можна вважати однією з найголовніших характеристик міфологічної свідомості. Для сучасників-носіїв міфологічної свідомості вона є полем формування єдиної картини світу, перевірки загальних смислів, цілей і завдань. У діахронічному плані міф є виразником і транслятором духовних цінностей старших поколінь, через цей міф вони передають молодшим свою систему ціннісних орієнтацій та установок поведінки в інтересах спільноти.

5. Пізнавально-пояснювальна функція виникає відносно пізно й свідчить про початок розвалу цілісної міфологічної свідомості й появу критичної рефлексії.

6. Компенсаторна функція реалізує через міф потреби, які з певних причин не були задоволені. Тут вони одержують уявну або заміщену реалізацію завдяки проекції надії на міф і ототожненню в міфі бажаного з дійсним.

7. Організаційно-архітектонічна функція міфу реалізується як спосіб соціального зв'язку людей, як форма організації, що надихає соціальну групу на оптимізацію свого існування. Міф поєднує членів співтовариства однією метою й надією на досягнення цієї мети. Приймаючи міф як життєвий орієнтир, людина обмінює свою свободу на надію. Але часто він поступається тільки частиною свободи, поєднуючись із однодумцями задля спільних дій з реалізації ціннісних орієнтацій та установок міфології [8].

На думку В. В. Лісового, регулятивні структури, наприклад, архетипи й стереотипи, в яких закодовані особливості світосприймання й світорозуміння, діють таким чином, що визначають лише певне русло подальшого руху: у межах цього напрямку можлива поява різних розгалужень – утворення різних світоглядів, ідеологій і т.п. Таким чином, самі регулятивні структури не є абсолютно незмінними, вони зазнають впливу зворотніх інновацій, що сформувалися на їхній основі. Часто відбувається і своєрідне делегування регулятивних функцій: від найдавніших структур до нових [3, с.52].

Істотним є і зворотній до міфотворчості процес – процес руйнування міфу. На думку Д. Г. Трунова, міфічність будь-якого предмета віри зникає тоді, коли факт вірування потрапляє в поле свідомості індивіда як один з безлічі існуючих аналогічних фактів, умовою чого головним чином є зіткнення індивіда з альтернативним досвідом [12]. Саме ситуація порівняння й пов'язана з нею рефлексивна позиція спостерігача зриває з міфу покрив неприступності й позбавляє його всесилля.

Міфи сучасного суспільства умовно можна поділити на два основних типи. Перші існують у вигляді схвалюваних ідей, які накладаються на схожу за природою прадавню архетипіку. Такі міфи в більшості випадків мають ідеологічну основу й працюють на певну групу людей, зацікавлених у досягненні власної мети шляхом маніпуляції масовою свідомістю.

Другий тип – рідкісне явище для сучасного суспільства – це спонтанні міфи, тобто ідеї, максимально наближені до природного ходу міфологічного

процесу. Як правило, цей тип виникає як опозиція вже існуючій міфологічній структурі.

Основна відмінність традиційного міфу від міфу сучасного полягає в тому, що перший існував як безпосередня даність, а другий за деякої рефлексії можна розпізнати серед неміфологічних структур. Тому, при невдалій або несвоєчасній актуалізації штучної конструкції таке розпізнавання доступно не тільки для фахівців, але й для широких соціальних мас.

Сьогодні відбувається переорієнтація, зміна полюсів недавніх міфів - від позитиву до негативу й навпаки. На початковому етапі таких змін кожний член суспільства самостійно виробляє реакцію на подібний перехід, а загальне проживання й схожа ментальність породжують схожі за змістом реакції. І якщо на якомусь етапі розвитку момент штучного спрямування такої реакції в бажане русло був пропущений і соціальні маси самостійно перейшли на новий рівень – такі дії стають результатом спонтанної міфотворчості. Штучна ж міфотворчість як процес спирається на потребу мас в упорядкуванні життя, але його результат – маніпуляція масовою свідомістю – призводить в остаточному підсумку до втрати людської свободи [11].

Отже, міфологічна свідомість є формою і способом позитивної самооцінки, що на межі свідомого і несвідомого організує ціннісні установки в освоєнні світу й вираженні результатів цього освоєння в міфологічних символах, пізніше – у релігійних догмах, художніх, політичних образах, ілюзіях та ідеалах. Так за допомогою міфології людина освоює дійсність, оптимізуючи її для власного існування.

Проведений теоретичний аналіз наукових джерел дозволив констатувати, що міф – це неусвідомлювані особливості світосприймання, які існують у сучасній масовій свідомості; це первинна метамова свідомості; що сучасна культура будується на основі міфологічних уявлень і програмується ними; що існують різноманітні функції та шляхи продукування міфу. Характерними ознаками міфу, які дозволяють йому керувати суспільством, є:

спрощення й поляризація світу на "свій" і "чужий"; ілюзорно-підбадьорлива картина світу, що набуває статус достовірної життєвої реальності; позитивна самооцінка і заборона критичної рефлексії; символічний характер вираження; опора на "нічну свідомість" та ірраціональні основи; потужний мотиваційний і організаційно-інтегративний потенціал.

Список використаних джерел:

1. Елизарова Г. В. Культурологическая лингвистика (Опыт исследования понятия в методических целях) / Елизарова Г. В. – СПб. : Бельведер, 2000. – 140 с.
2. Еліаде М. Священне і мирське / Еліаде М. – К. : Основи, 2001. – 591 с.
3. Лісовий В. В. Етнос і нація / В. В. Лісовий // Вісник АН України. – 1993. – №1. – С. 52–59.
4. Лозова О. М. Знакова специфіка етнічної свідомості українців / О. М. Лозова // Проблеми гуманітарних наук : наук. записки Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка. – 2007. – Вип. 19. Психологія. – С. 4–14.
5. Лотман Ю. М. Феномен культуры // Семиотика культуры. Труды по знаковым системам. – Вып. 463. – Тарту: Тартуский гос. ун-т, 1978. – 145 с.
6. Малиновский Б. Магия, наука, религия и другие труды / Б. Малиновский; научн. ред. О. Ю. Артемова, пер. с англ. А.П. Хомик. – К.– М. : Рефл-бук, 1998. – 289 с.
7. Мифосознание : функции и механизмы [Электронный ресурс]/ А. В. Косов // Форум : Аналитика культурологии. – №2 (8). – Режим доступа : <http://www.analiculturolog.ru/index.php>.
8. Пивоев В. М. Мифологическое сознание как способ освоения мира : автореф. дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологи» / В. М. Пивоев – М, 1993. – 23 с.
9. Потемня А. А. Из записок по теории словесности // Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 243–260.

- 10.Пятигорский А. М. Мифологические размышления. Лекции по феноменологии мифа / Пятигорский А. М. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 259 с.
- 11.Савельева М. Ю. Лекции по мифологии культуры. – К.: Издавец ПАРАПАН, 2003. – 268 с.
- 12.Трунов Д. Г. Миф как экстраконцепция (формальное определение мифа) // Формирование гуманитарной среды внеучебная работа в вузе, техникуме, школе: Материалы VIII научно-практической конференции. – Т. I. – Пермь: ПГТУ, 2000. – С. 119–122.
- 13.Фрезер Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрезер. – М.: Политиздат, 1984. – 703 с.
- 14.Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / Юнг К. Г. ; пер. А. М. Боковиков. – М. : Прогресс–Универс, 1996. – 331 с.